

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 16 3 ● 2017

● Foto's : Marco van Wieringen.

Marco van Wieringen

Levende ka

● Links: Brede eikvaren en gewone eikvaren op een pilaar van een van de Buitenrustbruggen.

● Brede eikvaren en tongvaren onder deksloof.

● Zwartsteel.

● Eikvarens langs de Gasthuissingel.

● Brouwersvaart.

De kademuren van Haarlem zijn op verschillende plekken rijk begroeid met muurplanten. Ze geven de stad een historische sfeer en dragen bij aan de biodiversiteit. In 2015 besloot ik deze wereld te gaan verkennen door systematisch de flora op de kademuren te inventariseren.

Twaalf kilometer kademuur

Ongeveer de helft van de kades langs grachten en vaarten in en om het centrum van Haarlem bestaat uit baksteen (8 km) of basalt (4 km). Naast het Spaarne omvat dit nog zo'n zeven grachten en vaarten. In de periode mei – november 2015 zijn de kademuren meerdere malen op muurvegetatie onderzocht. Hierbij is ook een kano gebruikt voor een beter zicht op de muur. Voor de toegepaste inventarisatiemethode en verwerking van gegevens zie het kader 'FLORON Meetnet Muurplanten'. Gelukkig zijn er in Haarlem ook in 1989-1990 en 2010 uitgebreide inventarisaties ver-

richt door Provincie Noord-Holland en vrijwilligers (Denters, 1990 en 2010), zodat de trends van de belangrijkste soorten konden worden onderzocht.

Forse toename

Van de muurplanten op de Haarlemse kademuren komen de varens het meest voor. Veel kenmerkende muurbewoners van deze sporenplanten zijn sinds 1990 flink toegenomen (tabel). Dit geldt vooral voor de vier streepvarens (*Asplenium*): muurvaren, steenbreekvaren, tongvaren en zwartsteel en voor de eikvarens. In de afgelopen vijf jaar hebben deze soorten zich nog ruimer verspreid

demuren

van Haarlem

● Blaasvaren en tongvaren langs de Brouwersvaart.

● Figuur 1. De verspreiding van zwartsteel langs kademuren in Haarlem in 2010.

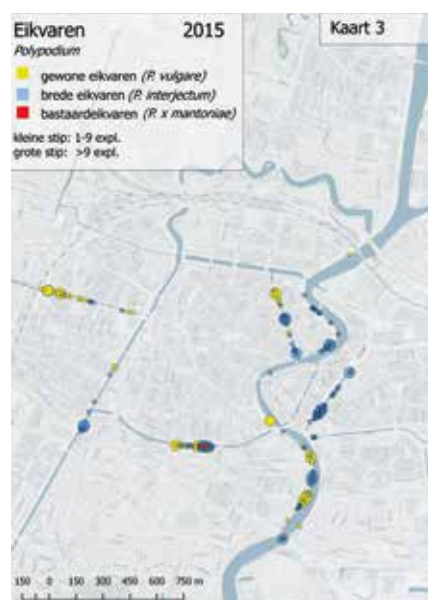
● Figuur 2. De verspreiding van zwartsteel langs kademuren in Haarlem in 2015.

● Figuur 3. De verspreiding van eikvaren langs kademuren in Haarlem in 2015.

over de stad, wat belangrijk is voor het vestigen van robuuste populaties van deze deels zeldzame soorten. Ook elders in West-Nederland is een toename van muurvarens waargenomen, zoals steenbreekvaren en tongvaren in Amsterdam (Ten Hoopen, 2014) en voor meerdere varensoorten in Delft (Van der Ham, 2010). Dit is niet alleen het gevolg van het ouder worden van muren en wellicht minder onderhoud, maar zeker ook de winst van de klimaatwijziging. De winters en de zomers worden warmer, wat gunstig is voor de veelal warmteminnende muurplanten (Denters, 1998). De afgelopen vijftien jaar

is het groeiseizoen met bijna een maand verlengd vergeleken met vijftig jaar geleden (www.natuurkalendar.nl).

Een soort die opvallend afwijkt van het algehele patroon is de mannetjesvaren. Het aantal exemplaren op de kademuren van deze soort is vergeleken met 25 jaar geleden ongeveer gelijk gebleven. Toch blijkt ook de verspreiding van mannetjesvaren over de stad toenemen, maar hiertegenover staan flinke verliezen vanwege onderhoud en renovatie op plekken waar ruim tweederde van de populatie voorkwam.

		Kenm. mp.	1989/ 1990	2010	2015	Opmerking
muurvaren	<i>Asplenium ruta-muraria</i>	k	1.505	+	14.344	
tongvaren	<i>Asplenium scolopendrium</i>	k	8	555	914	
zwartsteel	<i>Asplenium adiantum-nigrum</i>	k	(1)a	419	800	00-'05: 600
eikvarens (incl. spec.)	<i>Polypodium</i>	k	390		1.298	
brede eikvaren	<i>Polypodium interjectum</i>	k	+	+	681	
gewone eikvaren	<i>Polypodium vulgare</i>	k	+	+	417	
steenbreekvaren	<i>Asplenium trichomanes</i>	k	36	232	447	
mannetjesvaren	<i>Dryopteris filix-mas</i>		446	+	420	
blaasvaren	<i>Cystopteris fragilis</i>	k		18	118	In 1997: 85
smalle stekelvaren	<i>Dryopteris carthusiana</i>		9	5	40	60% op hout
wijfjesvaren	<i>Athyrium filix-femina</i>		2	1	7	
gewone ijzervaren	<i>Cyrtomium falcatum</i>	k	2	22	6	
geschubde mannetjesvaren	<i>Dryopteris affinis</i>				3	
moerasvaren	<i>Thelypteris palustris</i>		2	1	3	
bastaard eikvaren	<i>Polypodium x mantoniae</i>	k			2	toevallige vondst
koningsvaren	<i>Osmunda regalis</i>				1	op hout
brede stekelvaren	<i>Dryopteris dilatata</i>		1		1	2015: op hout
zachte naaldvaren	<i>Polystichum setiferum</i>				1	
glansschildvaren	<i>Polystichum polyblepharum</i>				1	
smalle naaldvaren	<i>Polystichum cf tsus-simense</i>				1	
schubvaren	<i>Ceterach officinarum</i>	k				1998-2002: 9
stijve naaldvaren	<i>Polystichum aculeatum</i>					1998-2002: 1
gebogen driehoeksvaren	<i>Gymnocarpium dryopteris</i>		1			
aantal soorten	22		12	12	19	

● Tabel. Overzicht van varens op kademuren uit inventarisaties van de afgelopen 25 jaar in en om het centrum van Haarlem; +: gezien, niet geteld, k: kenmerkende muurplant, a: een zwartsteel op keermuurtje, geen kademuur. Bron waarnemingen vóór 2015: Denters, 2010.

● Steenbreekvaren.

● Ijzervaren.

● Bleeksporig bosviooltje langs het Spaarne.

Bolwerken

Ondanks verlies aan groeiplaatsen bij onderhoud en renovatie is Haarlem nog steeds dé stad voor de zwartsteel. In ruim 25 jaar tijd heeft, net zoals elders in West-Nederland (Denters, 1997), deze zeldzame varen zich nieuw gevestigd op de kademuren en een stevige positie ingenomen in drie ‘bolwerken’ met tussen 150 en 300 exemplaren elk (figuur 1 en 2). De soort komt in Haarlem op beide muurtypen evenredig verdeeld voor. Tot 2001 kwam de beschermde blaasvaren ook voor langs de Nieuwe Gracht, maar daar is deze door renovatie verdwenen. Op de enige groeiplaats van de blaasvaren die Haarlem nu nog rijk is, een vochtige basaltmuur langs de Brouwersvaart gericht op het noorden, doet de soort het goed.

Eikvarens

In Haarlem komen beide eikvarensoorten in groot aantal voor en bij voorkeur op basaltmuren. Brede eikvaren en gewone eikvaren (resp. *Polypodium interjectum* en *P. vulgare*) zie je er vaak ook gemengd langs een kademuur groeien. De

brede eikvaren langs enkele grachten ook in ‘monocultuur’ (figuur 3). Beide soorten zijn tijdens eerdere inventarisaties niet systematisch onderscheiden, waardoor onbekend is of de forse toename de afgelopen 25 jaar voor beide soorten in even grote mate geldt. Interessant is hoe de verspreiding van de eikvaren zich over de stad verder gaat ontwikkelen en of er wellicht iets zichtbaar wordt van onderlinge concurrentie. Een leuke bijkomstigheid van het inventariseren van eikvarens is de kans op het aantreffen van de kruising *P. x mantoniae*. Bij toeval zijn er twee exemplaren van aangetroffen langs de Gasthuissingel.

Muurbloempjes en tuinvlieders

Onder de zaadplanten kent vooral de muurleeuwenbek een ruime verspreiding, met in Haarlem een voorkeur voor basaltmuren. Daarnaast zijn diverse andere tuinvlieders aangetroffen als vlinderstruik, gele helmbloem, spoorbloem, Dalmatiëklokje (aangeplant), kruipklokje, walstroleeuwenbek, bleeksporig bosviooltje (*Viola riviniana* var. *Purpurea*) en muurfijnstraal. De

● Muurfijnstraal langs de Herensingel.

● Mannetjesvaren.

● Kruipklokje.

laatste soort is op twee plekken aangetroffen, waarvan er in 2016 nog maar een standhield. De kenmerkende muurplant plat beemdgras (*Poa compressa*) is helaas niet opgenomen in de inventarisatie. Klein glaskruid, een warmteminnende muurplant, familie van de brandnetel, die momenteel op veel plaatsen langs stoepen groeit, is in 2015 voor het eerst ook op kademuuren gevonden.

Toekomst

De opwarming van het klimaat zet voorlopig nog wel even door, wat goed nieuws is voor de meeste muurplanten. Onderhoud en renovatie vormen echter, net als in veel andere steden, een grote bedreiging voor de flora op de kademuuren. Afgelopen winter is een van de drie grote groeiplaatsen van de zwartsteel verloren gegaan bij de renovatie van de kademuuren langs de Nieuwe Gracht. Binnenkort staat ook een andere kademuur vol zwartstelen op de planning voor renovatie (Kinderhuisvest) en daar zal

het niet bij blijven. Ondanks mooie voornemens in het Ecologisch Beleidsplan ontbreekt het de gemeente Haarlem voornemens nog aan de kennis en het innovatievermogen om hier voor de kademuuren serieus invulling aan te geven. Groen in de stad is goed voor de gezondheid blijkt uit onderzoek (internetverwijzingen 3 en 4) en maakt de stad klimaatbestendiger. Een nieuwe kademuur die geen kansen biedt aan muurplanten zorgt voor een kale plek in de stad gedurende ten minste tachtig jaar, bijna drie generaties lang.

Vanwege de snelle veranderingen die zich voordoen in de verspreiding van muurplanten langs de kademuuren is het volgen van de ontwikkelingen een spannende aangelegenheid. Ongetwijfeld zullen de diverse streepvarensoorten zich verder verspreiden over de stad, evenals het klein glaskruid. Hopelijk mogen we op enig moment zelfs de terugkomst van de schubvaren langs de kademuuren in Haarlem verwelkomen, een soort die het in Amsterdam

uitstekend doet. We zullen het zien; het voornemen is om eind 2017 opnieuw een inventarisatie uit te voeren.

Marco van Wieringen
marcovwier@hotmail.com

Literatuur

- DENTERS, T., 1989/'90. Veldformulieren met kartering kademuuren Haarlem. Provincie Noord-Holland, Dienst Ruimte en Groen.
- DENTERS, T., 1997. Zwartsteel (*Asplenium adiantum-nigrum* L.) op de weg terug. Overzicht van het voorkomen in Nederland en de recentelijke uitbreidingen. Gorteria 23: 89-102.
- DENTERS, T., 1998. De flora van het Urbaan district. Gorteria 24: 65-76.
- DENTERS, T., 2010. De muurflora van de stad aan het Spaarne 2010 - een inventarisatierapport.
- Herziene versie 2016.
- HAM, R. VAN DER, 2010. Muurvarens in Delft 2009. KNNV afdeling Delfland
- HOOPEN, V. TEN, *et al.*, 2014. Grachtenkantenrapport 2013, Muurplanten in Amsterdam. KNNV.
- SPARRIUS, L., J. LOERMANS & T. VAN DE VONDERVOORT, 2015. Protocol voor het inventariseren van muurplanten. FLORON-rapport 59.
- WIERINGEN, M. VAN, 2016. Muurflora grachten Haarlem. Inventarisatie 2015 en trends. Zie <http://www.floron.nl/onderzoek/muurplanten>.

Verwijzingen internet:

- [1] <http://www.floron.nl/onderzoek/muurplanten>
- [2] <https://www.verspreidingsatlas.nl/>Planten>MeetnetMuurplanten>
- [3] <http://www.wur.nl/nl/Dossiers/dossier/Effect-van-natuur-op-gezondheid.htm>
- [4] http://www.rivm.nl/RIVM/Kennis_en_kunde/Strategisch_Programma_RIVM/Resultaten_Strategisch_Programma_RIVM_2011_2014/Resultaten_speerpunt_Een_gezonde_en_duurzame_leefomgeving/PHENOTYPE_Onderzoek_naar_de_invloed_van_natuur_op_gezondheid

FLORON Meetnet Muurplanten

In het Meetnet Muurplanten biedt FLORON de mogelijkheid om inventarisatiegegevens van muurplanten te archiveren en te ontsluiten. FLORON heeft de methode voor het veldwerk gestandaardiseerd in het Protocol voor het inventariseren van muurplanten (Sparrius *et al.*, 2015). Volgens dit protocol wordt het studiegebied onderverdeeld in muurdelen (transecten), die zoveel mogelijk eenvormig zijn, zoals eenzelfde soort materiaal, eenzelfde expositie, e.d. Bovendien moeten de transecten niet te lang zijn (max. driehonderd meter). In het protocol is een lijst opgenomen van planten die, al of niet kenmerkend, op muren kunnen worden aangetroffen. Zie voor het protocol internetverwijzing 1) en voor het FLORON Meetnet Muurplanten internetverwijzing 2).